

SOVIET REPRESSION AGAINST THE JEWISH BELIEVERS OF KYIV IN 1939

РАДЯНСЬКІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ЮДЕЙСЬКИХ ВІР'ЯН КИЄВА В 1939 РОЦІ

Тетяна Савчук

кандидат історичних наук, доцент

E-mail: savatg@ukr.net

ORCID: 0000-0003-3994-1150

Researcher ID: AAK-2823-2021

Scopus-Author ID: 58066814100

Запорізький національний університет, Україна

Tetiana Savchuk

PhD of Historical Science, Associate Professor

E-mail: savatg@ukr.net

ORCID: 0000-0003-3994-1150

Researcher ID: AAK-2823-2021

Scopus-Author ID: 58066814100

Zaporizhzhia National University, Ukraine

ABSTRACT

The purpose of the article is to consider the repressions carried out in 1939 against the Jewish clergy and believers of the city of Kyiv. The scientific novelty of the article is determined by the lack of special publications on this topic. The author examines the repressions in the context of the anti-religious policy of the authorities and the actions of the repressive and punitive system against the clergy as a whole in Soviet Ukraine. The research summarizes the conclusions that the arrests made in March 1939 were a new wave of repressive actions of the authorities against the Jewish clergy and believers in the city of Kyiv after a short break in repressive activities since November 1938. The case was opened against 7 people – a rabbi, two money changers and four believers, was actually a massacre of people who continued to gather for prayers. The authorities could not agree to the believers' stay at large. Those arrested were accused of organizing an «anti-Soviet clerical underground and carrying out counter-revolutionary work», creating committees, educating young people in a religious anti-Soviet spirit. Without questioning the desire of believers to maintain religious traditions in everyday life, we still believe that the indictments were fabricated, the defendants could not have conducted large-scale and organized church activities at the time of their arrest. The fear of exposure, the atmosphere of general terror, diseases are the factors that limited the believers' observance of religious traditions to a private space. Even the Chekists, taking about 25 people into the «development», could not attract them to this case. At the same time, similar cases with identical accusations of creating a clerical underground were brought against rabbis, butchers, and ordinary believers in Dnipropetrovsk, Vinnytsia, and Zhytomyr regions, where Jews made up a significant part of the population. The analysis of these cases allows us to assert that they are fabricated and warns against simplistic conclusions about the organized resistance of those arrested to anti-religious policies. The total terror of the authorities, the industry of educating the «new Soviet man» in an anti-religious spirit significantly limited the activities of Jewish communities. Observance of religious traditions in the late 1930s could only take place in the circle of family and closest friends.

Key words: *repression, Jewish clergy, rabbis, believers, Kyiv, Soviet power, repressive and punitive system.*

Постановка проблеми. Підписанням у 2007 р. Президентом України Віктором Ющенком указу «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937–1938 років» було започатковано на офіційному державному рівні вшанування пам'яті жертв політичних репресій (Указ, 2007). З того часу і до сьогодні в третю неділю травня в Україні вшановують пам'ять репресованих радянською владою. В указі 2007 р. акцент було зроблено на проведенні різних заходів для дослідження та популяризації теми терору комуністичного режиму в 1937–1938 рр. (Указ, 2007). Дійсно 1937–1938 роки – це роки наймасовіших репресій, проведених радянськими спецслужбами. Статистика заарештованих у 1930-х рр. промовисто підтверджує цю тезу: в 1935 р. кількість заарештованих органами НКВС в Україні становила 24 934 особи, у 1936 р. – 15 717, у 1937 р. – 159 573, у 1938 р. – 108 006, у 1939 р. – 2450 осіб (Реабілітовані, 2011: 78). У той же час сумні цифри жертв унаочнюють продовження репресій і в наступні роки. Дослідження подальших репресивних дій влади відкриватимуть нові імена постраждалих. Підготовка наукових праць з тематики, ознайомлення широкої громадськості з життєвими історіями репресованих,

зокрема й представників національних меншин, буде сприяти глибокому осмисленню всієї трагічності результатів дій репресивно-каральної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Книга «Реабілітовані історією: Київська область» містить розлогі та ґрунтовні нариси щодо проведення в цілому репресій як в Україні, так і на території Київщини. Колектив редакційної групи дослідив кримінальні справи 18 тис. осіб з Київщини, з них 90% селян, 9,5% робітників, інтелігенції і службовців, 0,5% служителів культів у добу тоталітарного режиму (Реабілітовані, 2011: 71). Відомий дослідник Олег Бажан встановив, що в 1939 р. в Київській області кількість засуджених судовими органами та Особливою нарадою при НКВС СРСР становила 433 особи (255 українців, 62 іранці, 40 росіян, 35 євреїв, 25 поляків, чотири білоруси, чотири німці, один китаєць та ін.) (Бажан, 2011: 195). Юдейські віряни в публікаціях з історії репресій Києва не виокремлювалися. Взагалі питання репресій проти юдейського духовенства та вірян за часів радянської влади, зокрема в 1939 р., перебуває на маргінесі наукових студій. В історичній науці переважно представлені публікації, присвячені стратегіям виживання єврейського духовенства в радянській Україні (Савчук, Ігнатуша, 2022: 201–217), долям окремих представників юдейського духовенства Дніпропетровщини (Ченцов, 1997: 227–239), Полтави (Савчук, 2022: 167–175), Миколаєва (Левченко, Шукін, 2019: 44–45). Однак у національній історіографії спеціально репресії духовенства Києва в 1930-х рр. не досліджувалися.

У 2002 р. російська науковиця Ірина Осипова в праці «Історія хасидського підпілля в роки більшовицького терору» на основі документів радянських спецслужб обрала предметом дослідження репресії проти єврейського духовенства та вірян у 1920–1930-х рр. в СРСР. Зокрема, нею наведені дані і про репресованих в 1939 р. представників юдейського духовенства Києва на основі опрацьованої архівно-кримінальної справи (Осипова, 2002). Публікація І. Осипової за формою подання інформації є більше довідником з репресій, ніж узагальненою науковою працею, оскільки в ній наводиться інформація з архівно-кримінальної справи, без розгляду загального історичного контексту та динаміки антирелігійної політики влади, становища єврейського народу. На наш погляд, дослідниця пішла за інформаційним наповненням джерела, за обвинувальними висновками влади та вдалася до хибних тез щодо проведення хасидами активної організованої діяльності наприкінці 1930-х рр. Сумнівними також є твердження про те, що один із підсудних листувався із євреями закордоном у пошуках фінансів для забезпечення роботи таємних хедерів у Києві та інших містах, існування релігійних освітніх гуртків (Осипова, 2002).

Вважаємо за необхідне критично проаналізувати архівно-кримінальну справу, яка зберігається в Центральному державному архіві громадських об'єднань України, враховувавши процеси антирелігійного наступу влади на юдейські громади, репресії в інших містах України, рівень релігійності єврейського населення.

Метою статті є висвітлення репресій, здійснених у 1939 р., проти єврейського духовенства та вірян міста Києва.

Виклад основного матеріалу дослідження. З середини 1920-х рр. влада розпочала поступовий процес закриття молитовних будинків у Києві під виглядом того, що самі трудящі ініціювали перетворення синагог на культурно-освітні заклади. У 1925 р. синагогу Баришпольського в передмісті Києва передали під клуб кустарів. Така ж участь спіткала і Хоральну синагогу Бродського в центрі міста, яку в 1926 р. конфіскували. У синагозі, яка офіційно називалася Ремісничя молитовня № 10, у 1929 р. відкрили теж клуб кустарів Подолу (Синагога). Синагогу з офіційною назвою «Молитовний будинок на Єврейському базарі» в 1930 р. передали заводу «Транссигнал» для влаштування їдальні. «Ремісничу» синагогу остаточно закрили в 1933 р. і використовували як спортивний зал (Коноваленко, 2018: 172–174).

Таким чином з 1933 р. віряни Києва вже не мали можливості офіційно збиратися для молитов. В умовах відсутності синагог єврейські віряни молилися таємно по домівках. Обов'язковою умовою для проведення таких молитовних зібрань була присутність десяти чоловіків. Незважаючи на антирелігійну пропаганду, євреї переважно старшого покоління прагнули дотримуватися релігійних традицій у побуті, що проявлялося в шануванні суботи як дня спокою, проведенні обряду обрізання хлопчиків, зверненні до послуг різника з метою дотримання принципу кошерної їжі (Savchuk, 2021: 33–38). Марія Грінберг 1928 року народження, яка до радянсько-німецької війни мешкала в Києві, в інтерв'ю згадувала, що її батько в сім'ї розповідав про релігійні традиції, був дуже набожним. Для святкування Пасхи бабуся з Вінниці привозила до Києва спеціальний посуд. Водночас Марія в інтерв'ю зауважила, що «ми, діти, вже отримали радянське виховання» (Oral history).

Дотримання релігійності набуло суто приватного сімейного та таємного характеру. Якщо віряни в такий спосіб адаптувалися до нових реалій «побудови соціалістичного суспільства», то духовенству важко було залишитися «непоміченим» (Savchuk, 2021: 28–39). Єврейське духовенство, як і інші представники служителів різних конфесій, перебували в полі зору спецслужб. Додала відчуття постійного пресингу і антирелігійна пропаганда влади, яка в негативному ракурсі представляла служителів церков. Газета «Безвірник» в 1938 р. рясніла упередженими заголовками статей: «“Страшні дні” – свято рабства і мракобісся», «“Страшні дні” на службі буржуазії та царизму», «Єврейська релігія ворожа трудящим», «Рабини – добровільні шпигуни» (Безбожник, 1938), які не могли не здійснювати психологічного негативного тиску на духовенство.

Окрім того, наявна податкова система обкрадала служителів усіх конфесій, стягуючи з них непомірні податки, і тим самим змушуючи духовенство офіційно переходити до категорії колишніх рабинів, різників. Рабини в 1930-х рр. вже не декларували своїх посад та продовжували нелегально виконувати духовні обов'язки. Наприкінці 1930-х рр. священнослужителі переважно мали вже поважний вік та здебільшого були на утриманні дорослих дітей (Савчук, Ігнатуша, 2022: 211–213).

Для влади, яка, за влучним висловом дослідника О. Бажана, проводила терор запобіжного характеру (Бажан, 2011: 174), юдейські служителі були небезпечними в умовах війни, що насувалася. 12 березня 1939 р. київські чекісти завели кримінальну справу на 7 представників юдейського духовенства та вірян міста, звинувативши їх в організації «антирадянського клерикального підпілля та проведенні контрреволюційної роботи» (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 1–28).

Серед заарештованих до Лук'янівської тюрми був різник – шістдесятирічний Гайсинський Бенціон Іцкович. Йому інкримінували відносини з євреями з Палестини, виховання своїх дітей в підпільній школі, зв'язки з рабином Йосипом Шнеерсоном у Польщі та виконання обов'язків польського агента (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 2). Окрім того, його участь у проведенні молитовних зібрань розглядалася владою як організація антирадянських зібрань, де зводилися, за твердженням слідчих, наклепи на керівників партії та радянського уряду. Згадувалося і нелегальне виконання функцій різника та проведення обрядів обрізання (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 2–3).

З ідентичними звинуваченнями того ж дня заарештовано рабина Каплана Давида Лейбовича 1881 року народження. Йому ще закидувалося виховання молоді в антирадянському дусі (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 5–6). Різник Раппопорт Меер Вольф Шаєвич 1878 року народження, який працював палітурником, також був заарештований за цією справою з таким самим обвинуваченням – «учасник антирадянського клерикального підпілля, проводив контрреволюційну роботу проти заходів Радянського уряду» (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 16–17). Окрім того, Раппопорта звинуватили в тому, що він здійснював збір фінансів для підпільної школи, надавав допомогу репресованим за антирадянську діяльність та їхнім родинам (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 16–17).

До цієї справи також було притягнуто сина пономаря синагоги, учня майстерні з різки металу, Ліфшица Боруха Мотла Зельмовича, 1918 року народження. Йому інкримінувалося також листування з Шнеерсоном, створення нелегального молодіжного гуртка, агітацію проти служби в Червоній армії (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 5–6).

До учасників так званого клерикального підпілля були зараховані кустар-палітурник Ліпман Бейнус Шан Генахович 1908 року народження; робітник Коліков Мойше Якович, 1878 року народження. Підсобного робітника магазину Гайсинського Давида Вульфовича 1917 року народження звинувачено також у закликах саботувати вибори. Вже в липні 1939 р. до цієї справи було додано Гулера Боруха Абрамовича. Однак врешті серед винних в обвинувальному висновку він не значився (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 12, 20, 48, 61–62, 69–70).

Ці арешти по суті були ще одним засобом боротьби з релігією. Чекісти, обшуковуючи квартири вірян, навіть не дозволили залишити релігійну літературу у відкритому доступі. Раніше під час обшуку літературу вилучали, додавали до справи. Вже в 1939 р. такого «матеріалу», ймовірно, було достатньо в архівах спецслужб, але й залишити у квартирах заарештованих не можна було, оскільки ним могли б скористатися дружина чи діти. Спецслужби придумали інший спосіб не дати людям читати Тору та іншу єврейську релігійну літературу. Її залишали в квартирі заарештованого, склавши в скриню. Після цього її опечатували. Від рідні вимагали написати розписку про те, що вони не мають права відкривати ящик до окремого розпорядження (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 4: 2–3).

«Заарештувавши» релігійну літературу та її власників, слідчі намагалися довести, що віряни проводили нелегальну релігійну діяльність та антирадянську пропаганду. З часом в обвинувальному висновку від 31 липня 1939 р. тональність та риторика була змінена порівняно з попередніми звинуваченнями. Співробітники спецслужб намагалися представити діяльність київського духовенства та вірян як частини більш широкої церковної організації антирадянського характеру, яка діяла і на теренах Вінниччини, Дніпропетровщини. Ще 25 осіб – знайомих заарештованих, потрапили до так званої «розробки», тобто за ними велося стеження, могли з ними «працювати» агенти (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 54, 131–132, 140–149, 151–152, 155, 157).

В обвинувальному висновку від 31 липня 1939 р. повідомлено, що «НКВС УРСР у Києві виявив та ліквідував антирадянську націоналістичну групу серед єврейських клерикалів, учасники якої використовували свої релігійні переконання, влаштовували нелегальні антирадянські зібрання, на яких проводилася явно антирадянська націоналістична робота і обговорювалися заходи радянської влади з антирадянських позицій. Під приводом релігійних переконань молодь агітували відмовитися від служби в рядах РСЧА; молодь виховувалася в антирадянському релігійному дусі в нелегально існуючих єшиботах, де вона навчалася давньоєврейської мови та націоналістичних ідей. Учасники групи підтримували зв'язок з існуючими за кордоном антирадянськими буржуазно-націоналістичними єврейськими організаціями допомоги нібито голодуючим євреям СРСР, для чого під різними приводами серед євреїв виявляли нібито нужденних, укладали списки і з провокаційно-наклепницькими листами про уявний голод і потреби трудящих євреїв у СРСР надсилали ці списки закордон у зазначені організації для отримання допомоги» (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 61–62).

Аналіз архівно-кримінальної справи дозволяє зробити висновок, що протягом останніх десяти років за заарештованими велося стеження, контролювалося їхнє листування із закордоном, отримання ними допомоги через Торгсин (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 61–70). Обвинувачені були серед сотень осіб єврейської національності Київської області, які в листах за кордон повідомляли про скрутне голодне становище та просили допомоги. Хоча серед активних дописувачів листів фігуранти справи не значилися (ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 30: 414, 423). Це наводить на думку про невідповідність дійсності висновків слідчих щодо надзвичайної активності юдейських вірян у відносинах із знайомими, організаціями за кордоном.

На сфабрикованість справи вказує і порівняння показань заарештованих та тез обвинувального висновку. Наприклад, М. Я. Коліков визнав, що в 1935 р. він чотири рази молився на приватних квартирах, пояснюючи цю «провину» відсутністю синагог. У 1938–1939 рр. двічі запрошував до себе чоловіків його віку, з якими пив та співав. М. Я. Коліков заявив, що це не забороняється, оскільки він мешкає у «вільній країні». У 1934–1935 рр. він звертався до представника Лондонського комітету з проханням допомоги для нужденних декількох сімей Умані та Вінниці. Заарештований вважав, що це дозволено і легально можна отримати допомогу через Торгсин (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 248).

Дотримання релігійних вірувань та факти листування і отримання допомоги з-за кордону слідчі подали як організацію антирадянських зібрань та зв'язки із закордонними буржуазно-націоналістичними організаціями. Насправді люди постраждали через те, що молилися та прагнули вижити в період Голодомору та післяголодні роки, звертаючись за допомогою до знайомих із-за кордону.

1 жовтня 1939 р. М. Я. Коліков у заяві до начальника Першого спецвідділу НКВС так і написав, що винним себе не визнає, оскільки ніяких достовірних доказів немає, а його звинувачують у тому, що він був релігійною людиною. М. Я. Коліков уточнював, що бути релігійним за Конституцією дозволено. Заарештований також просив пришвидшити розгляд справи та надіслати її на судові засідання (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 247).

Однак обвинувальний висновок, укладений тільки на основі агентурних матеріалів, не дозволяв відправити цю справу на розгляд суду. Слідчий НКВС передав її прокурору для подальшого направлення до Особливої наради НКВС, яка 17 жовтня 1939 р. винесла свій вердикт: рабина Д. Л. Каплана засуджено до заслання в один із районів Казахстану терміном на п'ять років; Д. В. Гайсинського, Б.-Ш. Г. Ліпмана, Б.-М. З. Ліфшица – до трьох років перебування у виправно-трудовому таборі; Б. І. Гайсинського, М. Я. Колікова, М.-В. Ш. Раппопорта засуджено до заслання в один із районів Казахстану терміном на три роки (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 76–81).

Підсудним, особливо рабину Д. Л. Каплану та М. Я. Колікову інкримінували надзвичайну активну діяльність, однак навряд чи вони могли її проводити через важкий стан здоров'я. М. Я. Коліков мав інвалідність, Д. Л. Каплан хворів на рак шлунку. Їх стан здоров'я значно погіршився під час перебування в Лук'янівській тюрмі. Зокрема, Д. Л. Каплану тюремна їжа зовсім не підходила. Його листи-прохання про отримання дозволу на те, щоб дружина передавала їжу, придатну для його стану здоров'я, ігнорувалися (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 264). Після винесення вироку дружина продовжила боротьбу за збереження життя рабина. Вона, за підписом «благаюча дружина», надіслала телеграму з Києва до Москви Народному комісару внутрішніх справ СРСР Л. Берії, в якій прохала дозволу відправити чоловіка своїм ходом за власний рахунок, а не етапним порядком. Ці благання були почуті та телеграма отримала позитивну відповідь (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 269–272).

Такого ж змісту телеграму на ім'я Берії відправляли і рідні М. Я. Колікова. Шістдесятидвохрічний Мойше Якович мав інвалідність і його стан здоров'я в тюрмі значно погіршився. Етапування загрожувало його життю. Доньки М. Я. Колікова, намагаючись розчулити керівника НКВС, навіть у телеграмі апелювали до «сталінської турботи про людину». Для того щоб показати, що вони є активними членами радянського суспільства і нічого не мають спільного з «клерикальним підпіллям», у кінці телеграми вказали свої професії: лікар Проскурівського тубдиспансера, педагог Васильківської школи, техлаборант Київської робітничої поліклініки № 6 (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 278–279). Не відомо, що саме вплинуло на очільника НКВС, але М. Я. Колікову теж було дозволено замінити етапування (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3: 275).

Арешт цих активних єврейських вірян був фактично останньою хвилею масових репресій проти юдейського духовенства та вірян Києва в 1930-х рр. Ця теза підтверджується і обставинами ведення слідства проти рахівника, колишнього рабина Зельмана-Абрама Браїловського, якого було заарештовано в Києві в червні 1939 р. З.-А. Браїловський, рятуючись від переслідувань влади, втік у 1938 р. з Бердичева та шукав прихистку в Москві, Харкові, Києві. Ціною неймовірних зусиль йому вдалося отримати прописку в Києві. Колишній рабин настільки прагнув не виявляти свого соціального походження, що мав обмежене спілкування з представниками єврейського духовенства. І відповідно він не потрапив до списку осіб, які були знайомі із заарештованими в Києві. Після того як київські чекісти заарештували З.-А. Браїловського, то навіть не могли йому інкримінувати ніякої релігійної діяльності в Києві. Віряни настільки перебували під моральним пресингом, що боялися афішувати свою релігійність. І для продовження ведення слідства З.-А. Браїловського було відправлено до Житомирського обласного управління НКВС. Житомирські слідчі «зробили» рабина очільником клерикального підпілля в Бердичеві. Сформульоване обвинувачення З.-А. Браїловського житомирськими слідчими фактично слово в слово повторює звинувачення заарештованих у Києві: «Браїловський є керівником антирадянського клерикального підпілля в місті Бердичеві і проводить контрреволюційну роботу проти заходів радянського уряду. Браїловський, як один із керівників нелегального комітету “Біонер Хасидим” (Бердичів), що ставив собі за мету активізувати релігійність єврейських мас, організував нелегальне навчання дітей в “єшиботах”, де останні виховувалися в антирадянському дусі» (ДАЖО, ф. Р. 5013, оп. 2, спр. 14727: 3).

Аналіз архівно-кримінальної справи, заведеної на юдейських вірян Вінниччини, вказує на подібні звинувачення. Показово, що єврейське духовенство та віряни Вінниччини теж були заарештовані на початку березня 1939 р. І так само, як щодо київських вірян, вирок було винесено в той же день 17 жовтня 1939 р. (ДАВО, ф. Р. 6023, оп. 4, спр. 27643, т. 3: 453–461).

Із звинуваченням у створенні антирадянського єврейського клерикального підпілля 28 березня 1939 р. було заарештовано і дніпропетровського рабина Лейвика Залмановича Шнеєрсона. 23 листопада 1939 р. Особлива нарада НКВС засудила рабина до заслання в Казахстан терміном на 5 років (Ченцов, 1997: 238).

Аналіз цих справ підтверджує тезу дніпровського дослідника Олександра Бойка, що з березня 1939 р. спецслужби санкціонували арешти священнослужителів (Бойко, 2020: 112), зокрема й єврейського духовенства та вірян у різних регіонах України. Справа юдейських вірян Києва була частиною роботи індустрії винищення вірян.

Висновки. Арешти, проведені в березні 1939 р., були новою хвилею репресивних дій влади проти юдейського духовенства та вірян у місті Києві після нетривалої перерви в проведенні репресивної діяльності з листопада 1938 р. Справа, заведена на 7 осіб – рабина, двох ризників та

чотирьох вірян, фактично була розправою з людьми, які продовжували збиратися для молитов. Влада не могла змиритися з самим існуванням людей, які поклонялися Богу. Якщо співробітники НКВС вдалися до опечатування скрині з релігійною літературою в квартирі заарештованого, то тим більш необхідною для них поставала ізоляція носіїв релігійного світогляду.

Заарештованим інкримінувалося створення комітетів, виховання молоді в релігійному антирадянському дусі. Не ставлячи під сумнів прагнення вірян підтримувати релігійні традиції в повсякденному житті, все ж таки вважаємо, що обвинувальні висновки мали сфабрикований характер, підсудні на момент арешту не могли проводити масштабної та організованої церковної діяльності. Страх викриття, атмосфера загального терору, хвороби – чинники, які обмежили приватним простором дотримання релігійних традицій. Навіть чекісти, взявши в «розробку» близько 25 людей, не змогли їх притягнути до цієї справи.

Подібні справи в цей час із ідентичними обвинуваченнями у створенні клерикального підпілля були заведені на рабинів, різників та пересічних вірян Дніпропетровщини, Вінниччини, Житомирщини, де євреї становили значну частину населення. Аналіз цих справ дозволяє стверджувати їх сфабрикованість та застерігає від спрощених висновків щодо організованого супротиву вірян антирелігійній політиці у формі створення комітетів, релігійного впливу на молодь наприкінці 1930-х рр. Тотальний терор влади, виховання «нової радянської людини» в антирелігійному дусі зруйнували діяльність юдейських громад. Дотримання релігійних традицій могло відбутися тільки у колі сім'ї та найближчих друзів.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Бажан О. Репресивна діяльність органів ВУНК–ДПУ–НКВС–КДБ на Київщині у 1919–1980-ті рр. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2011. № 1. С. 156–234. URL: http://history.org.ua/JournALL/gpu/gpu_2011_1/6.pdf (дата звернення: 20.04.2024).

Безбожник. 1938. 25 січня. № 4 (35); 11 вересня. № 42 (73).

Бойко О. В. Радянські репресії проти духовенства і віруючих Дніпропетровщини у 1939–1942 рр. *Універсум історії та археології*. 2020. Т. 3 (28). Вип. 2. С. 107–120. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fistor/program_614203411d19b.pdf (дата звернення: 20.04.2024).

Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 16, оп. 1, спр. 30, 491 арк.

Державний архів Вінницької області, ф. Р. 6023, оп. 4, спр. 27643, т. 3, 471 арк.

Державний архів Житомирської області, ф. Р. 5013, оп. 2, спр. 14727, 93 арк.

Коноваленко Г. З історії створення синагог у Києві. *Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія*. 2018. Вип. 23. С. 167–179. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Konovalenko_Hanna/Z_istorii_stvorennia_synahoh_u_Kyievi.pdf?PHPSSESID=pk0glk0g79ck05auhr1fe65td4 (дата звернення: 20.04.2024).

Левченко Л., Шукин В. Наш земляк Ребе Менахем-Мендл Шнеерсон. *История семьи Лавут-Яновских-Шнеерсон в Николаеве*. Николаев : изд. И. Гудым, 2019. 156 с.

Осипова И. И. Хасиды: «Спасая народ свой»: история хасидского подполья в годы большевистского террора: По материалам отчетов ОГПУ-НКВД-МГБ и следственных дел заключенных. Москва : «Формика-С», 2002. URL: http://samlib.ru/z/zigmas_k_w/chasidy.shtml (дата звернення: 20.04.2024).

Реабілітовані історією. Київська область. Книга третя. Київ : Основа, 2011. 984 с. URL: <https://www.reabit.org.ua/files/store/Kiivsk.kn.3.s.1-797.pdf> (дата звернення: 20.04.2024).

Савчук Т. Г., Ігнатуша О. М. Стратегії виживання єврейського духовенства в радянській Україні в 1920–1930-х роках. *Eminak*. 2022. № 4 (40). С. 201–217.

Савчук Т. Г. Юдейське духовенство Полтави в умовах сталінського терору. *Держава і Церква в історії України : зб. наук. статей*. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. Вип. VIII. С. 167–175.

Синагога Розенберга на Подолі. *Київ. Моє улюблене місце*. URL: <https://the-city.kiev.ua/ua/article/sinagoga-rozenberga-na-podole-47> (дата звернення: 20.04.2024).

Указ Президента України № 431/2007 «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937–1938 років». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4312007-5891> (дата звернення: 20.04.2024).

Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 3. 305 арк.

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58707, т. 4. 3 арк.

Scientific Bulletin of the Izmil State University of Humanities.
Section Historical Sciences. Issue 67

Ченцов В. Штрихи до портрета одного в'язня. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1997. № 1/2. С. 227–239.

Oral history interview with Maria Grinberg. *United States Holocaust Memorial Museum*. URL: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn511919> (дата звернення: 20.04.2024).

Savchuk T. Adaptation Practices and Forms of Struggle in Jewish Communities for the Preservation of Religious Worldview in Soviet Ukraine (1920s-1930s). *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2021. Vol. 41. Iss. 8. Article 3. PP. 28–40.

REFERENCES

Bazhan, O. (2011). Represyivna diyal'nist' orhaniv VUNK–DPU–NKVS–KDB na Kyivshchyni u 1919–1980-ti rr. [Repressive activities of the VYChK–GPU–NKVD–KGB bodies in the Kyiv region during 1919–1980th]. *Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB*, 1. 156–234. URL: http://history.org.ua/JournALL/gpu/gpu_2011_1/6.pdf [in Ukrainian].

Bezbozhnyk. 1938. 25 sichnia. № 4 (35); 11 veresnia. № 42 (73). [in Ukrainian].

Boiko, O. V. (2020). Radianski represii proty dukhovenstva i viruiuchykh Dnipropetrovshchyny u 1939–1942 rr. [Soviet repressions against the clergy and believers of the Dnepropetrovsk region in 1939–1942]. *Universum istorii ta arkeolohii*, 3 (28), 2. 107–120. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fistor/program_614203411d19b.pdf [in Ukrainian].

Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine], f. 16, op. 1, spr. 30, 491 ark.

Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti. [State archive of Vinnytsia region], f. R. 6023, op. 4, spr. 27643, t. 3, 471 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti. [State archive of Zhytomyr region], f. R. 5013, op. 2, spr. 14727, 93 ark.

Konovalenko, H. (2018). Z istorii stvorennia synahoh u Kyievi. [From the history of the creation of synagogues in Kyiv]. *Visnyk KNLU. Seriya Istorii, ekonomika, filozofii*, 23. 167–179. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Konovalenko_Hanna/Z_istorii_stvorennia_synahoh_u_Kyievi.pdf?PHPSES_SID=pk0glk0g79ck05auhr1fe65td4 [in Ukrainian].

Levchenko, L. & Shchukin, V. (2019). Nash zemliak Rebe Menakhem-Mendl Shneerson. Istoriiia semi Lavut-Ianovskikh-Shneerson v Nikolaeve [Our Fellow Country man Rebbe Menachem Mendel Schneerson. History of the Lavut-Yanovsky-Schneerson Families in Mykolayiv]. Nikolaev : Izd. Iriny Gudym [in Russian; in English].

Osipova, I. I. (2002). Khasidy: «Spasaia narod svoi»: istoriia khasidskogo podpolia v gody bolshevistskogo terrora: Po materialam otchetov OGPU-NKVD-MGB i sledstvennykh del zakliuchennykh. [Hasids: «Saving their people»: the history of the Hasidic underground during the years of Bolshevik terror: Based on materials from reports of the OGPU-NKVD-MGB and investigative cases of prisoners]. Moskva : Formika-S [in Russian].

Reabilitovani istoriiei. Kyivska oblast. [Rehabilitated by history. Kyiv region]. Knyha tretia. Kyiv : Osnova, URL: <https://www.reabit.org.ua/files/store/Kuivsk.kn.3.s.1-797.pdf> [in Ukrainian].

Savchuk, T. H., Ihnatusha, O. M. (2022). Stratehii vyzhyvannia yevreiskoho dukhovenstva v radianskii Ukraini v 1920–1930-kh rokakh. [The strategies for the survival of the Jewish clergy in Soviet Ukraine (1920–1930)]. *Eminak*, 4 (40). 201–217 [in Ukrainian].

Savchuk, T. H. (2022). Yudeiske dukhovenstvo Poltavy v umovakh stalinskoho teroru. [The Jewish clergy of Poltava in the conditions of Stalin's terror]. *Derzhava i Tserkva v istorii Ukrainy : zb. nauk. statei*. Poltava : PNPu imeni V. H. Korolenka, 8. 167–175 [in Ukrainian].

Synahoha Rozenberha na Podoli. [The Rosenberg Synagogue in Podil]. *Kyiv. Moie uliublene mistse*. URL: <https://the-city.kiev.ua/ua/article/sinagoga-rozenberga-na-podole-47> [in Ukrainian].

Ukaz Prezydenta Ukrainy № 431/2007 «Pro zakhody u zviazku z 70-my rokovynamy Velykoho teroru – masovykh politychnykh represii 1937–1938 rokov». [Decree of the President of Ukraine № 431/2007 «On measures in connection with the 70th anniversary of the Great Terror - mass political repressions of 1937-1938»]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4312007-5891> [in Ukrainian].

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. [Central State Archive of Public Associations and Ukrainians], f. 263, op. 1, spr. 58707, t. 3. 305 ark.

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. [Central State Archive of Public Associations and Ukrainians], f. 263, op. 1, spr. 58707, t. 4. 3 ark.

Chentsov, V. (1997). Shtrykhy do portreta odnogo viaznia. [Strokes to the portrait of one prisoner.]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 1/2. 227–239 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Мета статті полягає у висвітленні репресій, проведених у 1939 р. проти єврейського духовенства та вірян міста Києва. Наукова новизна статті визначається відсутністю спеціальних публікацій з цієї тематики. Автор розглядає репресії в контексті антирелігійної політики влади та дій репресивно-каральної системи щодо духовенства в цілому в радянській Україні. Підсумовують дослідження висновки, що арешти, проведені в березні 1939 р., були новою хвилею репресивних дій влади проти юдейського духовенства та вірян у місті Києві після нетривалої перерви в проведенні репресивної діяльності з листопада 1938 р. Справа, заведена на 7 осіб – рабина, двох різників та чотирьох вірян, – фактично була розправою з людьми, які продовжували збиратися для молитов. Влада не могла погодитися з перебуванням вірян на волі. Заарештованим інкримінувалася організація «антирадянського клерикального підпілля та проведення контрреволюційної роботи», створення комітетів, виховання молоді в релігійному антирадянському дусі. Не ставлячи під сумнів прагнення вірян підтримувати релігійні традиції в повсякденному житті, все ж таки вважаємо, що обвинувальні висновки мали сфабрикований характер, підсудні на момент арешту не могли проводити масштабної та організованої церковної діяльності. Страх викриття, атмосфера загального терору, хвороби – чинники, які обмежили дотримання вірянами релігійних традицій приватним простором. Навіть чекісти, взявши в «розробку» близько 25 людей, не змогли їх притягнути до цієї справи. У той же час подібні справи з ідентичними обвинуваченнями у створенні клерикального підпілля були заведені на рабинів, різників та пересічних вірян Дніпропетровщини, Вінниччини, Житомирщини, де євреї становили значну частину населення. Аналіз цих справ дозволяє стверджувати їх сфабрикованість та застерігає від спрощених висновків щодо організованого супротиву заарештованих антирелігійній політиці. Тотальний терор влади, індустрія виховання «нової радянської людини» в антирелігійному дусі суттєво обмежили діяльність юдейських громад. Дотримання релігійних традицій наприкінці 1930-х рр. могло відбуватися тільки у колі сім'ї та найближчих друзів.

Ключові слова: репресії, єврейське духовенство, рабини, віряни, Київ, радянська влада, репресивно-каральна система.